

Een hefboom naar verandering

In hun boek 'Terra incognita. Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid' (Peter Tom Jones & Roger Jacobs, Terra Incognita. Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid, Academia Press, 2006) wijzen de auteurs erop dat we voor een overgang staan naar een 'ongekende wereld', waarvan het onvoorspelbaar is hoe ingrijpend en hoe snel deze overgang zal gebeuren. En hoe de ecologische neergang en het noodzakelijk proces van rechtvaardige mondiale herverdeling onlosmakelijk verbonden zijn. Het consumptiemodel van het Noorden kan immers onmogelijk veralgemeend worden omwille van de eindigheid van de natuurlijke hulpbronnen en de gelimiteerde draagkracht van de aarde. Toch zijn de auteurs ervan overtuigd dat ieder oplossingsmodel tekort zal schieten 'als er niet tegelijkertijd verschuivingen optreden op het vlak van de subjectieve voorwaarden daarvoor, namelijk in de hoofden en de harten van de mensen'.

Foto: Jozef De Fraine

Rosine Van Oost is verbonden aan de Vlaamse Overheid, Departement Leefmilieu, Natuur en Energie, Afdeling Milieu-integratie en -subsidieringen, en is werkzaam rond educatie voor duurzame ontwikkeling. Dit artikel werd geschreven op persoonlijke titel.

Een decennium lang Educatie voor Duurzame Ontwikkeling

Het VN-decennium

Precies in deze 'verschuiving in de hoofden en de harten van de mensen' ligt de uitdaging voor het Decennium voor Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO), waartoe ook België zich heeft geëngageerd.

Dit Decennium werd aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties op 20 december 2002 voor de periode van 2005 tot 2014. Om dit te concretiseren heeft de UNESCO als leidend agentschap een internationaal implementatieschema opgesteld. Daarnaast werd er door de UNECE (United Nations Economic Commission for Europe) een regionale strategie voor educatie (UNECE-strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling) voorgesteld, die in maart 2005 te Vilnius werd goedgekeurd o.a. door de Belgische federale staatssecretaris voor Duurzame Ontwikkeling en Sociale Economie Els Van Weert. Iedere regio, dus ook België, dient deze strategie aan te passen aan de eigen lokale context en te concretiseren via een regionaal toepassingsplan in 3 fasen. De 'Milieu voor Europa'-conferentie in Belgrado (oktober 2007) is het ijkpunt van de eerste fase, waarop de ministers van Onderwijs en van Leefmilieu om een rapportage gevraagd zullen worden over de stand van zaken, bestaande goede voorbeelden en de voortgang van hun regionaal implementatieplan.

Ook in de Europese strategie voor Duurzame Ontwikkeling tenslotte, in juni 2006 herzien, wordt bij de beleidsrichtlijnen duidelijk verwezen naar het belang van educatie voor duurzame ontwikkeling.

Het Vlaamse beleidskader

In het artikel van Oda Walpot 'De Vlaamse strategie duurzame ontwikkeling 'Samen grenzen ver-leggen', dat verscheen in het vorig nummer

van dit tijdschrift, werd uiteengezet welke stappen er op Vlaams niveau intussen gezet zijn om een beleid van duurzame ontwikkeling concreet gestalte te geven. Daartoe werd een Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling (VSDO) uitgewerkt onder de noemer 'Samen grenzen ver-leggen'. De eerste fase hiervan – het algemene coördinerende beleidskader – werd op 20 juni 2006 definitief goedgekeurd door de Vlaamse Regering en op 28 september 2006 ondertekend door de Vlaamse minister-president en de middenveldorganisaties. Hieruit blijkt dat de strategie vooral een coördinerende strategie is, die stelt dat elke minister, binnen de beleidsdomeinen waarvoor hij of zij bevoegd is, maatregelen moet uitwerken voor de realisatie van de langetermijndoelstellingen van duurzame ontwikkeling (DO), zoals die in de VSDO zijn afgesproken.

De tweede fase van de VSDO betreft de uitwerking van 12 concrete projectthema's, waarvan educatie voor duurzame ontwikkeling er één is. Op deze wijze wordt het VN-decennium voor Educatie voor DO, met de VN-strategietekst als richtinggevend document, verankerd in het Vlaams beleid.

Educatie voor DO, drie geladen begrippen

In augustus 2006 verscheen in De Standaard een paginagroot artikel over het Argentijnse stadje Gualaguaychú. De titel luidde 'Latijns-Amerikaanse groenen worden wakker'. In het stadje is in een jaar tijd een mondige milieubeweging opgestaan, n.a.v. de bouw van twee grote pulpfabrieken door het Finse Botnia en het Spaanse Ence aan de oevers van de Uruguay. Ondanks de armoede en het gebrek aan werkgelegenheid slaagt de Asamblea erin de lokale bevolking breed te mobiliseren, met een weergalm tot bij de kringen van de president, omdat algemeen gevreesd wordt voor onherstelbare vervuiling

van de rivier en verdrijving van het toerisme. En Gualaguaychú staat niet alleen. Gelijkaardige acties zijn er in Chili, Bolivia en Peru.

Het voorbeeld illustreert de nauwe verweving tussen de sociale, economische en ecologische component van duurzame ontwikkeling, samen met de ruimte-dimensie (de globalisering) en de tijdsdimensie (de leefbaarheid voor de komende generaties). Men vreest onder meer zware milieuvervuiling door de pulpindustrie, veroorzaakt door de chloorhoudende chemicaliën en dioxines gebruikt bij het blekingsproces, verlies van biodiversiteit in het gebied, toenemende kans op ziektes door vervuild water, bodem en lucht, arbeidsonzekerheid wegens de verwachte terugval van het toerisme als bestaande inkomensbron en onduidelijkheid over de arbeidsvoorwaarden bij de nieuwe fabrieken, grondige verstoring van de lokale leefgemeenschappen en hun inbedding in hun organische biotoop. Dit laat zien dat het bij lokale gemeenschappen in het zuiden doordringt dat ze de delocatie van de bedrijven, ondanks de economische ontwikkeling die het hen ogenschijnlijk brengt, niet tot elke prijs mogen accepteren. Het evenwicht met de ecologische draagkracht en sociaal-culturele ontplooiing van het gebied moet daarbij gegarandeerd zijn.

Dit voorbeeld zegt al een en ander over de invulling van 'duurzame ontwikkeling', als een dynamisch proces naar een balans tussen economische, sociale en ecologische belangen.

Ook 'educatie' is, zij het in een andere orde, een meerlagig begrip. Men kan zich afvragen of de term educatie bij het brede publiek geen imago-probleem heeft. Door de insiders wordt educatie nauwgezet omschreven, met kenmerken als emancipatorisch, participatief, handelingsgericht, duidelijk onderscheiden van informatie en sensibilisatie... Door buitenstaanders wordt educatie echter al gauw met onderwijs geassocieerd en vaak ook ertoe vernauwd. Dit gebeurt moge-

lijks ook door degenen die door de VN worden aangeduid als de hoofdfactoren: lokale autoriteiten, de gezondheidssector, de private sector, de industrie, transport, landbouw, vakbonden, massamedia, ngo's... Nochtans heeft een eensgezind begrip van deze term zijn belang wanneer het aankomt op het tot stand brengen van brede samenwerkingsverbanden. De VN-strategietekst evenwel vat educatie zeer ruim op, gaande van formele educatie via de curricula van het onderwijs, over niet-formele educatie, d.w.z. alle mogelijke vormingen op de werkvloer, tot informele educatie, zijnde alle mogelijke acties/campagnes en de media. Met andere woorden, voor de VN is educatie bijna een ander woord voor 'het creëren van een draagvlak', gepaard aan de daartoe noodzakelijke specifieke kennis, vaardigheden en competenties.

Uiteraard heeft de afbakening van het begrip 'educatie' ook te maken met de verdeling van budgetten die op verschillende bestuursniveaus aan de begrippen educatie en communicatie zijn gekoppeld.

Wat wordt bedoeld met formeel, niet-formeel en informeel leren?

Formeel leren: 'alle vormen van leren binnen een gestructureerde reguliere en niet-reguliere leercontext; schools leren' bv. alle onderwijs en vorming binnen het reguliere onderwijs, zowel basis, secundair (ASO/BSO/KSO/TSO) als hoger onderwijs, opleidingen binnen het volwassenenonderwijs (onderwijs sociale promotie, opleidingen VDAB, VIZO...), en basiseducatie

Niet-formeel leren: 'buiten-schools, maar intentioneel en gestructureerd leren' bv. (na)vormingsprogramma's voor diverse beroepsgroepen, vorming en opleiding op de werkvloer (door bedrijfswereld en vakbonden), vormingsprogramma's binnen verenigingen, VDAB...

Informeel leren: 'buiten-schools, 'spontaan' leren in contexten die niet expliciet rond leren zijn georganiseerd' bv. uitwisseling van informatie op een vergadering, educatieve projecten en campagnes van ngo's, media...

De UNECE-strategie hanteert bij deze termen wel een enigszins afwijkende invulling dan in de praktijk in België gangbaar is.

Krachtlijnen van de VN-strategie

De VN-strategie wil 'de lidstaten aanmoedigen om Educatie voor DO te ontwikkelen en op te nemen in hun formele onderwijsystemen, in alle relevante vakken en in niet-formeel en informeel onderwijs'.

Concreet worden er in de VN-strategie zes objectieven vooropgesteld :

- verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen;
- duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren;
- leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten;
- verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn;
- onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen;
- de samenwerking rond EDO op alle niveaus binnen de VN-regio versterken.

Ook werden er UNECE-indicatoren voor Educatie voor Duurzame Ontwikkeling geschreven, overeenkomstig met de 3 fasen, bedoeld als maatstaf voor de realisaties tot 2007, tot 2010 en tot 2015.

Het Vlaams decennium voor EDO uit de startblokken

Rekening houdend met de indicatoren voor de periode tot oktober 2007, zijn er intussen een aantal processen opgestart. Ze komen in meerdere of mindere mate tegemoet aan de hogergenoemde objectieven.

In het voorbije jaar werd het EDO-platform opgericht, waarin diverse beleidsdomeinen, doelgroepen, middenveldorganisaties, bestuursniveaus en onderwijsinstellingen zitting hebben. Dit overleg functioneert als adviesgroep en platform voor overleg en samenwerking. In de komende maanden wordt er verder gewerkt aan de versterking van dit netwerk in de richting van provincies en steden en gemeenten en de verschillende beleidsdomeinen via de verdere uitbouw van een netwerk van aanspreekpunten. Ook voor de verbreding van de financieringsbasis – buiten de her en der bestaande projectenfondsen – worden mogelijkheden onderzocht, mogelijks in samenwerking met het bedrijfsleven.

Voorts wordt, op basis van de EDO-indicatoren die werden ontwikkeld voor de hoger beschreven objectieven, binnen de administratie een eerste algemeen onderzoek uitgevoerd naar bestaand beleid en regelgeving, wetenschappelijk onderzoek, operationele raamwerken en financiële middelen in Vlaanderen inzake EDO. De resultaten van dit onderzoek zullen de contextanalyse vormen op basis waarvan het Vlaams implementatieplan voor het Decennium zal worden uitgewerkt.

Tegelijkertijd wordt uitgetest hoe educatie als horizontaal thema ondersteunend kan werken voor andere thema's van de VSDO. Zo is een (case)studie uitbesteed die zich, mede in het kader van de klimaatproblematiek, toespit op het thema duurzaam wonen en bouwen, deels naar de doelgroep (toekomstige) professionelen in de bouwsector (productiezijde) en deels naar de potentiële (ver)bouwers (consumptiezijde). Deze studie gebeurt in overleg met de transitiearena duurzaam wonen en bouwen, waar ook de bedrijfsfederaties aan deelnemen, en zal nagaan welke mogelijkheden er zijn om in de bestaande opleidingen en vormingen in het beroeps-, technisch en hoger onderwijs, bij volwassenenvorming en in het informele circuit vernieuwende inzichten van duurzaam wonen en bouwen structureel te verankeren. De aanbevelingen van deze studie worden verwacht tegen augustus 2007.

Er wordt tegen mei 2007 een praktijkbundel voorbereid met goede praktijkvoorbeelden uit het hoger onderwijs. Dit praktijkboek is geen inventaris, maar wil vooral een inspiratiebron zijn voor andere onderwijsinstellingen zowel wat betreft EDO in de opleidingen als in de bedrijfsvoering van de instellingen.

Aansluitend hierbij, wordt er ook werk gemaakt van een 'lerend netwerk' voor de beleidsmakers van het gehele hoger en universitair onderwijs, met de bedoeling tot afspraken te komen hoe enerzijds binnen de curricula en anderzijds binnen de (onderwijs)instellingen als bedrijf EDO beter ingang zou kunnen vinden. Dit initiatief wordt gedragen door drie ministers samen: Onderwijs, Sociale Economie en Leefmilieu.

Ook het middenveld zit intussen niet stil: de Klimaatcoalitie is een groeiend samenwerkingsverband dat tot een breed front wil komen van middenveldorganisaties uit de milieu- en noordzuidbeweging met de gezinsbeweging, de werknemers- en werkgeversorganisaties, jeugdverenigingen, de vrouwenbeweging, de vredesbeweging en andere sociale organisaties. De brede publiekscampagne om het maatschappelijk en politiek draagvlak omtrent de globale klimaatproblematiek te vergroten zal van start gaan in het voorjaar 2008 voor meerdere jaren, maar de voorbereidingen komen nu volop op gang. Centraal in de campagne staat de complexiteit van de klimaatproblematiek: klimaat en gezondheid, klimaat en biodiversiteit, klimaat en ontwikkelingssamenwerking, klimaat en mensenrechten, klimaat en strijd om water...

Dit is slechts een kleine greep initiatieven naast vele andere, die al door middenveldorganisaties worden opgenomen. Om er slechts enkele op te noemen: de campagne 'De tijd loopt' van de noordzuidkoepel 11.11.11 omtrent de

Millenniumdoelstellingen, het initiatief van de verenigde jeugdbewegingen 'VerdraaiDe Wereld', de interessante zoektocht van het Steunpunt Duurzame Landbouw naar toekomstmodellen voor de landbouw in Vlaanderen, het project van de gezamenlijke vakbonden op de delicate snijlijn tussen arbeid en milieu, het vernieuwend project van de Bond Beter Leefmilieu samen met de Heemkundige Kringen betreffende het integraal waterbeleid...

Uiteraard is dit slechts een opstart. Het Decennium loopt tot 2014. De grootste uitdaging hierbij zal er precies in bestaan om deze veelheid van versnipperde initiatieven om te buigen tot één Leitmotiv met vele variaties.

Slaagkansen

Bij een bedachtzame lectuur van deze 6 doelstellingen die de strategietekst formuleert, valt op dat hierbij verschillende randvoorwaarden meespelen waarop in het vervolg van de VN-tekst ook uitgebreid wordt ingegaan. Twee belangrijke daarvan zijn: het grote belang om de onlosmakelijke verweving van de sociale, de economische en de ecologische component duidelijk te maken, en de noodzaak van brede participatie om tot resultaten te kunnen komen.

Sociaal, economisch én ecologisch

Het hoger geschetste voorbeeld van Gualaguaychú maakt duidelijk dat duurzame-ontwikkelingsvraagstukken behoefte hebben aan een holistische benadering, en juist dit ligt niet zo eenvoudig in ons huidig onderwijssysteem, dat sterk vakgericht opleidt. Zelfs bij de vakoverschrijdende educaties, zoals mensenrechteneducatie, gezondheidseducatie, ontwikkelingseducatie, milieueducatie..., die toch werden ontwikkeld om jonge mensen voor te bereiden tot het opnemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid, is dit opsplitsen merkbaar. Dit gebrek aan systeemdenken heeft hele generaties beïnvloed en is daarom voelbaar in gans onze maatschappij. Zeker het onderwijs staat voor de uitdaging om hier in de komende jaren een antwoord op te bieden. Als mogelijke oplossing hiervoor verwijst Willy Sleurs (in 'Educatie voor Duurzame Ontwikkeling: leren met het oog op een betere leefwereld, hier en elders, vandaag en morgen') naar de visie van F. Rauch die duurzame ontwikkeling opvat als een 'regulatief idee', zoals ook rechtvaardigheid er een is, waarbij 'duurzame ontwikkeling beschouwd kan worden als een soort 'ethos' dat voor elke burger, leraar, leerling bij dagelijkse beslissingen 'in het achterhoofd' aanwezig zou moeten zijn'.

Deze verweving van de 3 componenten, samen met de tijds- en ruimtedimensie, stelt ook grote

uitdagingen aan initiatieven en projecten die in het kader van EDO worden ontwikkeld. Bij ngo's komt stilaan het leerproces op gang om initiatieven niet meer te formuleren vanuit één afgebakende invalshoek, zoals het sociaal of ecologisch aspect, maar om van bij het begin bij de ontwikkeling van campagnes en acties te vertrekken van dwarsverbanden. Een duidelijke illustratie hiervan is de tekst 'Het zengende zuiden. De uitdaging van een samenhangend klimaat- en noordzuidbeleid' (november 2005), ondertekend door een breed platform van 13 milieu- en noordzuidngo's. In deze tekst wordt de samenhang duidelijk gemaakt tussen de industriële ontwikkeling in het noorden en in landen die het westers consumptiemodel voorstaan en de klimaatverandering, die op haar beurt het bereiken van de millenniumdoelstellingen zal bemoeilijken. Deze platformtekst is het uitgangspunt voor de klimaatcoalitie.

Een grotere uitdaging blijven nog de verschillende beleidsdomeinen, waar door de recentelijke administratieve hervorming in 13 sectorale, thematische beleidsdomeinen en de financieringsstromen die daaraan werden gekoppeld weinig ruimte is gelaten voor horizontale samenwerkingsvormen, die juist voor een geïntegreerde benadering van duurzame ontwikkeling en systeemdenken zo belangrijk zijn.

2007 is dan ook de aanloop om een dynamiek op gang te brengen naar verschillende grote domeinen van netwerken (onderwijswereld, overheid, netwerken van geheel van middenveldorganisaties, bedrijfsleven, media...) die aanvullend en versterkend naast elkaar zouden werken, waarbij in de komende jaren hoe langer hoe meer thema's van duurzame ontwikkeling in tal van vormen en acties worden opgenomen. Het zal er vooral op aankomen niet versnipperd te werken maar de krachten te bundelen. En het wordt hierbij hoe langer hoe duidelijker dat dit geen werk is van de overheid alleen, dat een evolutie in de richting van coöperatie en coproductie met het middenveld de aangewezen weg is. Dit wordt trouwens ook in alle toonaarden door de VN-strategietekst aangegeven.

Samen sterk: nood aan brede participatie

Zo komen we bij de tweede voorwaarde, nl. de noodzaak aan een brede participatie om tot resultaten te kunnen komen. Stilaan neemt algemeen het besef toe dat, ondanks alle tegenstellingen en bestaande weerstanden, sectoren, organisaties en overheden over duurzame ontwikkeling niet langer versnipperd kunnen reflecteren en ageren vanuit het eigen buikgevoel. Brede samenwerking over de grenzen van de eigen achterban heen is een absolute noodzaak geworden om een ant-

woord te kunnen bieden op deze dimensie van problemen. Iedere partner, het bedrijfsleven, de middenveldorganisaties, de overheid, de media beschikken over eigen sterktes die samenwerking in grote mate ten goede kunnen komen.

Ook bij de bedrijfswereeld groeit de bewustwording en het verantwoordelijkheidsbesef inzake DO, en worden meer en meer stappen gezet in de richting van maatschappelijk verantwoord ondernemen en meer samenwerking met ngo's. Hun interesse inzake de mogelijke opportuniteiten die innovatie naar een duurzame en foutvriendelijke technologie met zich brengt en de noodzakelijke bijsturing die hiertoe in de onderwijs- en vormingswereld zal nodig zijn, maakt hen tot noodzakelijke partners. Bedrijfsleiders trouwens die internationaal ondernemen worden eveneens geconfronteerd met de extreme armoede en ontoereikende binnenlandse regelgeving in het Zuiden, denk maar aan milieu- en arbeidswetgeving. Het 'Kompas voor duurzaam internationaal ondernemen' dat VOKA en Kauri recentelijk hebben uitgegeven ter ondersteuning op dit vlak is een betekenisvol signaal. Anderzijds heeft de bedrijfswereeld door zijn know how, zijn onderzoek en zijn kapitaal belangrijke sleutels in handen om bij te dragen aan de ontwikkeling van arme landen, wat een opstap kan bieden naar de uitbouw van sociale bescherming en van democratische instellingen die arme mensen meer stem kunnen geven. Betreffende de mogelijkheden tot partnerschappen tussen overheden, de privésector en ngo's heeft trouwens ook Business & Society Belgium in een recentelijke publicatie (Brigitte Hudlot, Ngo's en bedrijven in België. Praktische gids voor een vruchtbare samenwerking, Business&Society Belgium, april 2006) een gids uitgewerkt voor een vruchtbare samenwerking. Ook organisaties zoals de Koning Boudewijn Stichting en de Corporate Funding Programme hebben al jaren ervaring op dit vlak.

In ieder geval is capaciteitsopbouw nodig, minstens op middellange termijn, die actoren die enkele jaren geleden nog lijnrecht tegenover elkaar stonden, kan laten evolueren in de richting van win-win. Of zoals Frans Evers, de voorzitter van de EEAC (European Environment and Sustainable Development Advisory Councils, de Europese Adviesraden Milieu en duurzame ontwikkeling, n.v.d.r.), het uitdrukte in zijn toespraak (Frans Evers, Communiceren over Duurzame Ontwikkeling, het grote misverstand, oktober 2005) in oktober 2005 op het colloquium van de Federale Raad voor

Duurzame Ontwikkeling: 'Duurzame ontwikkeling gaat over het beheren en beheersen van tegenstellingen, niet de tegenstellingen uitvechten op basis van macht en meerderheid, maar nieuwe oplossingen bedenken, consensus bereiken. Het zal vooral moeten gaan over het opleiden van mensen zodat ze volwaardig kunnen participeren in deze ingewikkelde onderhandelingsprocessen, waarbij ze de inzichten, de vaardigheden en de instrumenten ervoor krijgen. De overheid zal moeten investeren in nieuwe participatieprocessen, waarin mensen creatief worden betrokken om nieuwe oplossingen te bedenken. Ook politici moeten daarvoor opgeleid worden'.

Bij politici zou dit alvast kunnen leiden tot het besef dat het denken in termijnen van legislatures nefast is om complexe groeiprocessen zoals er in het kader van duurzame ontwikkeling nodig zijn tot ontwikkeling te laten komen. Nog te vaak wordt er met variabele budgetten omgesprongen alsof er na de eigen regeerperiode amper een toekomst is. Wat een langere adem nodig heeft, krijgt hierdoor te weinig kansen. Eenzelfde fenomeen zien we bij projectfinanciering, die per definitie voor korte termijn wordt toegekend. Indien kwalitatief hoogstaande projecten, die hun potenties bewezen hebben, via een getrappt financieringssysteem doorgroeikansen zouden krijgen, zou dit in ieder geval door het behoud van opgebouwde kennis en bereikte resultaten een veel rendabeler besteding van publieke middelen betekenen.

De macht van de media

De VN-strategie verwijst ook naar 'de aanzienlijke macht van de massamedia in het dirigeren van de keuzes en levensstijlen van de consument, in het bijzonder voor kinderen en jonge mensen. De uitdaging bestaat erin hen te mobiliseren om betrouwbare informatie over thema's aangaande DO over te brengen'. Dit brengt ons wel bij de kanttekeningen die Rüdiger Safranski in 'Hoeveel globalisering verdraagt de mens?' (Atlas, 2003) plaatst bij de wijze waarop de huidige globale informatiegemeenschap van de media met zijn niet aflatende stortvloed van prikkels op ons inwerkt, gedreven door de onderlinge concurrentiezucht om het opdrijven van de kijk- en leescijfers. In naam van de informatieplicht wordt het individu overspoeld door een toevloed aan wereldnieuws waarmee hij in zijn persoonlijk leven niets aankan. Deze permanente overdosis, waarvan de opwinding en frustratie niet meer kan afgevoerd worden in lokale handelingen, zorgt ervoor dat het

individu zijn toevlucht neemt tot escapisme in het particuliere. Juist tegenover de uitspraak 'denk globaal, handel lokaal' schieten de media volop tekort in het aantonen van het onderling verband, en bevorderen ze juist de vertwijfeling aan de zin van bescheiden, lokale stappen, die binnen het menselijk bereik liggen. Des te dramatischer is het feit dat het karakter van de nieuwsgaring bijna steeds negatief gekleurd is. Dit betekent dat positieve lokale inzet in slechts geringe mate vermeld en getoond wordt. Dit veroorzaakt aldus een dubbele barrière om te geloven in eigen positieve daadkracht. De eerste uitdaging voor de media zal erin bestaan zich juist te bezinnen over hun verantwoordelijkheid in de toename van een negatief levensgevoel, dat zich de laatste jaren steeds duidelijker verspreidt. En het feit dat een groot deel van hun werking gespijsd wordt door gemeenschapsgeld, maakt deze reflectie bijna tot een maatschappelijke plicht.

Besluit

Educatie heeft iets wat geen enkel ander instrument kan bieden. Een project dat mensen in buurt-, verenigings- of schoolverband laat samenwerken rond het bouwen van een zonnewagen, het samen opzetten van landschapsonderhoud, de gezamenlijke renovatie van een vervallen filmzaal of stadsplein, wat dan voor hernieuwd gemeenschapsleven zorgt,... zijn niet alleen waardevol 'op het terrein', maar hebben bovendien een grote emotionele waarde. Het laat mensen hun frustraties en bezorgdheden ventileren, en bindt hen tegelijk in het uitwerken van een positief lokaal alternatief.

Educatieve initiatieven in de brede zin van het woord kunnen mensen het vertrouwen teruggeven, het gevoel dat ze met velen zijn. Wat hebben de vakbonden in de 19de eeuw tenslotte anders gedaan dan mensen te informeren en bewust te maken en ze ertoe aan te zetten niet bij de pakken te gaan neerzitten? Het heette toen geen educatie maar ging wel om hetzelfde. Opnieuw staan we voor het op gang brengen van een dergelijk veranderingsproces. De afloop hiervan is alsnog onbeslist. Ook met die risicovolle onbeslistheid, dit open einde moeten we leren omgaan. Ook hierin is 'een verschuiving in de hoofden en de harten van de mensen' nodig. Is het nodig een houding aan te leren tenslotte, die Vaclav Havel treffend verwoordde: 'Hoop is ergens voor werken omdat het goed is, niet omdat het kans op slagen heeft; hoop is niet hetzelfde als optimisme, evenmin de overtuiging dat iets goed zal aflopen. Wel de zekerheid dat iets zinvol is, ongeacht de afloop, het resultaat'.